

The Role of Iranian Courts in the Enforcement of International Law

*Abdollah Abedini*¹, Sahar Hasani²*

1. Faculty Member of the Institution for Research and Development in the Humanities (Samt), Department of Law, The Organization for Researching and Composing Universities Textbooks in the Humanities (Samt), Tehran, Iran.

*. **Corresponding Author:** Email: a.abedini@samt.ac.ir

2. M.A. Student of Human Rights Law, Faculty of Law and Politics, Mazandaran University, Babolsar, Iran.

Email: s.hasani@stu.umz.ac.ir

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/JLR.2021.310221.1808

Received:
1 July 2021

Accepted:
30 November 2021

Published:
10 December 2022

A B S T R A C T

Domestic courts are considered one of the most important tools for enforcing international law. However, for some reason, the domestic courts of all states are not permitted to participate directly in the enforcement and development of international law. The context of legal culture, historical experiences and geographical location have influenced the position of international law in the legal system of states. Hence, domestic courts consider the cases before them, given the place of international law in their domestic legal system. Based on several factors that have influenced the attitude of the Iranian legal system in general, the role of Iran's domestic courts regarding international law can also be explained. In this article, while looking at the role of domestic courts in the implementation and development of international law in general, we will focus on

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

the factors affecting the enforcement and development of international law by Iranian courts in particular. It seems that the historical experiences of the last century in Iran have played a greater role in the attitude towards international law.

Keywords: Domestic Courts, Enforcement of International Law, Historical Element, International Court of Justice, Iranian Court.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Sahar Hasani: Conceptualization, Methodology, analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing.

Abdollah Abedini: analysis, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Abdollah Abedini & Sahar Hasani. "The Role of Iranian Courts in the Enforcement of International Law" *Journal of Legal Research* 21, no. 51 (December 10, 2022): 7-38.

E x t e n d e d A b s t r a c t

Domestic courts are considered one of the most important tools for enforcing international law. However, for some reason, the domestic courts of all states are not allowed to participate directly in the implementation and development of international law. The context of legal culture, historical experiences and geographical features have influenced the position of international law in the legal system of states. Hence, domestic courts also comment on the cases before them, given the place of international law in their domestic legal system. Based on several factors that have influenced the attitude of the Iranian legal system in general, the position of Iran's domestic courts regarding international law can also be explained.

Prior to the creation of international courts in the twentieth century, it was the domestic courts that pioneered the development and enforcement of international law. After the Hague Peace Conferences, international courts gradually entered the field of interpretation and application of international law, so that today there are several international courts in the world and regions with general or specific jurisdiction specialized in international legal affairs and dispute resolution. However, the emergence and growth of international courts have not diminished the role of domestic courts in the development and enforcement of international law. Hence, these courts are still one of the most important pillars of the implementation of international law.

On the other hand, Iran's domestic courts experience different conditions than many domestic courts in many states, depending on the status of international law in the Iranian legal system. Iran has always faced numerous challenges in its international relations due to the historical experiences of the last century in the face of foreign states. For example, Russia's invasion of Iran in the early Qajar period and British mediation to resolve the issue led to the loss of large parts of Iran. Since then, Iran has always been a point of contention for power, and whenever there is a challenge to Iran's relations with such states, even if international legal rules can be interpreted in Iran's favor, the approach of these states through political pressure, Economically and militarily, made Iran seriously doubt the status and benefits of resorting to international legal rules. At the same time, keeping Iran away from the international arena by the powers of the time caused Iran to play a small role in the position and usefulness of international rights, and this in turn

led to Iran's eschewing the new international legal rules.

This historical experience, when entrenched in the formulation of modern law in Iran, reflects Iran's view on international law. The deposition of this historical view in the days of contemporary Iran is also well visible. In fact, as much as these historical events have distanced Iran from international law, creating serious international crises for Iran, such as the IAEA nuclear case and then referring it to the UN Security Council, has even made Iran look to change significantly in international law. In fact, the imposition of international sanctions by the Security Council has had an economic impact on the lives of Iranians. Thus, in a significant shift to international law as a means of countering sanctions, Iran shifted its position from a passive to an active approach. An example of this can be seen in the Security Council consensus on the non-return of Council sanctions imposed by the United States on reference to the trigger mechanism in Resolution 2231. Another example is Iran's lawsuit against the United States in the International Court of Justice in 2016 for seizing the assets of the Central Bank of Iran, as well as the violation of the 1955 Treaty of Amity due to the US withdrawal from the Joint Comprehensive Plan of Action and the return of nuclear sanctions in 2018.

The question we seek to answer in this article is what factors affect the role of Iranian courts in the development and implementation of international law. In this regard, we first address the role of domestic courts in the development and implementation of international law, and then, specifically, the factors affecting the development and implementation of international law by the Iranian court.

نقش محاکم ایران در اجرای حقوق بین‌الملل

عبدالله عابدینی*^۱، سحر حسنی^۲

۱. عضو هیأت علمی پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی (سمت)، گروه حقوق، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت)، تهران، ایران.

*نویسنده مسئول: Email: a.abedini@samt.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق بشر، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

Email: s.hasani@stu.umz.ac.ir

چکیده:

محاکم داخلی کشورها یکی از ابزارهای مهم اجرای حقوق بین‌الملل قلمداد می‌شوند. با این حال، بنا به دلایلی، محاکم داخلی همه کشورها امکان مشارکت مستقیم در اجرا و توسعه حقوق بین‌الملل را ندارند. زمینه فرهنگ حقوقی، تجربه‌های تاریخی و وضعیت جغرافیایی بر جایگاه حقوق بین‌الملل در نظام حقوقی هر کشور اثرگذار بوده است. از این رو، محاکم داخلی نیز با توجه به جایگاه حقوق بین‌الملل در نظام حقوقی داخلی خویش نسبت به پرونده‌هایی که در محضرشان مطرح می‌شود، اظهارنظر می‌کنند. بر اساس عوامل متعددی که بر نگرش نظام حقوقی ایران به طور کلی اثرگذار بوده، موضع محاکم داخلی ایران نیز نسبت به حقوق بین‌الملل قابل تبیین است. در این نوشتار، ضمن نگاهی به جایگاه محاکم داخلی در اجرا و توسعه حقوق بین‌الملل به طور کلی، به عوامل مؤثر بر اجرا و توسعه حقوق بین‌الملل از سوی محاکم ایران به طور خاص می‌پردازیم. به نظر می‌رسد که تجربیات تاریخی یک سده اخیر در ایران بیشترین سهم را در نگرش به

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند یا دسترسی آزاد هستند، مقالات تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution-Non-Commercial License 4.0 منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/ILR.2021.310221.1808

تاریخ دریافت:

۱۰ تیر ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:

۹ آذر ۱۴۰۰

تاریخ انتشار:

۱۹ آذر ۱۴۰۱

حقوق بین‌الملل داشته است.

کلیدواژه‌ها:

محاکم داخلی، اجرای حقوق بین‌الملل، عامل تاریخی، دیوان بین‌المللی دادگستری، دادگاه ایرانی.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

عبدالله عابدینی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.

سحر حسنی: تحلیل، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

عابدینی، عبدالله و سحر حسنی. «نقش محاکم ایران در اجرای حقوق بین‌الملل». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۱، ش. ۵۱ (۱۹ آذر ۱۴۰۱): ۷-۳۸.

مقدمه

یکی از موضوعات مورد توجه در اجرای حقوقی بین‌المللی، نقش محاکم داخلی در توسعه و اجرای حقوق بین‌الملل می‌باشد. تا پیش از ایجاد محاکم بین‌المللی در قرن بیستم، این محاکم داخلی کشورها بودند که در توسعه و اجرای حقوق بین‌الملل پیشگام بودند. پس از کنفرانس‌های صلح لاهه، محاکم بین‌المللی به مرور وارد عرصه تفسیر و اجرای حقوق بین‌الملل شدند؛ به نحوی که امروزه محاکم بین‌المللی متعددی در سطح جهانی و منطقه‌ای با داشتن صلاحیت عام یا خاص به شکلی تخصصی نسبت به امور حقوقی بین‌المللی و حل و فصل اختلافات اقدام می‌کنند. با این حال، ظهور و رشد محاکم بین‌المللی، نقش محاکم داخلی را در توسعه و اجرای حقوق بین‌الملل کم‌رنگ نکرده است. از این رو، این محاکم هنوز هم از ارکان مهم اجرای حقوق بین‌الملل محسوب می‌شوند.

از سویی دیگر، محاکم داخلی ایران با توجه به وضعیت و جایگاه حقوق بین‌الملل در نظام حقوقی ایران شرایط متفاوتی را نسبت به محاکم داخلی بسیاری از کشورها تجربه می‌کنند. ایران به واسطه تجربیات تاریخی سده اخیر در مواجهه با دولت‌های خارجی همواره چالش‌های متعددی در روابط بین‌المللی خود داشته است. برای نمونه، حمله روسیه به ایران در اوایل دوران قاجار و وساطت بریتانیا برای حل و فصل موضوع منجر به از دست رفتن بخش‌های بزرگی از ایران شد. از این زمان، ایران همواره محل مجادله قدرت روزگار بوده و هر زمان که چالشی در روابط ایران با این گونه کشورها به وجود می‌آمد، حتی اگر قواعد حقوقی بین‌المللی نیز به نفع ایران قابل تعبیر و تفسیر بود، رویکرد این دولت‌ها از طریق اعمال فشار سیاسی، اقتصادی و نظامی به گونه‌ای بود که ایران را نسبت به جایگاه و منفعت توسل به قواعد حقوقی بین‌المللی دچار تردید جدی می‌کرد. ضمن اینکه دور نگه داشتن ایران از عرصه بین‌المللی از سوی قدرت‌های روزگار موجب شد تا ایران سهم اندکی در ساخت و پرداخت حقوق بین‌الملل ایفا نماید و این موضوع نیز به نوبه خود موجب بیگانگی ایران با قواعد حقوقی بین‌المللی جدید می‌شد.

این تجربه تاریخی زمانی که در تدوین قوانین مدرن در ایران رسوب می‌کند، بیانگر موضع ایران نسبت به حقوق بین‌الملل می‌باشد. رسوب همین نگاهی تاریخی در روزگار ایران معاصر نیز به خوبی قابل مشاهده است. در واقع، به همان میزان که وقایع تاریخی مزبور موجب دوری ایران از حقوق بین‌الملل شده بودند، ایجاد بحران‌های جدی بین‌المللی برای ایران همچون پرونده هسته‌ای در آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و سپس ارجاع آن به شورای امنیت سازمان ملل متحد، موجب شده تا حتی نگاه ایرانی به حقوق بین‌الملل به شکل معناداری تغییر کند. در واقع، اعمال تحریم‌های بین‌المللی از سوی شورای

امنیت موجب شد تا آثار اقتصادی آن بر وضعیت زندگی ایرانی اثرگذار باشد. از این رو، در چرخشی معنادار به حقوق بین‌الملل به عنوان ابزاری برای مقابله با تحریم‌ها، ایران از رویکردی منفعل به رویکردی فعال تغییر موضع داد. نمونه این اقدام را می‌توان در ایجاد اجماع در شورای امنیت برای عدم بازگشت تحریم‌های شورا به واسطه استناد ایالات متحده به سازکار موسوم به ماشه در قطعنامه ۲۲۳۱ مشاهده کرد. نمونه دیگر، طرح دعوی ایران علیه ایالات متحده در دیوان بین‌الملل دادگستری در سال ۲۰۱۶ به دلیل توقیف اموال بانک مرکزی ایران در این کشور و همچنین، نقض معاهده مودت ۱۹۵۵ بر اثر خروج ایالات متحده از برجام و بازگشت تحریم‌های هسته‌ای در سال ۲۰۱۸ مشاهده کرد.

پرسشی که در این نوشتار به دنبال پاسخ به آن هستیم این است که چه عواملی بر نقش محاکم ایران در توسعه و اجرای حقوق بین‌الملل اثرگذار است. در این خصوص، در ابتدا به نقش محاکم داخلی در توسعه و اجرای حقوق بین‌الملل می‌پردازیم و سپس، به طور خاص به عوامل مؤثر بر توسعه و اجرای حقوق بین‌الملل از سوی دادگاه ایرانی می‌پردازیم.

۱- نقش محاکم داخلی کشورها در اجرای حقوق بین‌الملل

امروزه - گرچه در گذشته نیز چنین بوده اما در دوران معاصر تبلور بیشتری یافته - بیش از آنکه محاکم بین‌المللی در تولید و تفسیر و حتی اجرای حقوق بین‌الملل نقش داشته باشند، محاکم داخلی به چنین امری مبادرت می‌ورزند^۱ و در اجرا و توسعه حقوق بین‌الملل نقش بسیار مهمی را ایفا می‌کنند.^۲ دلیل این امر آن است که امکان توسل به محاکم بین‌المللی در هر اختلافی وجود ندارد؛ زیرا هر محکمه بین‌المللی شرایط خاص خود را در پرتو عواملی چون کارکرد موضوعی خاص یا موانع صلاحیتی دارند و از همه مهم‌تر، عدم عضویت دولت طرف اختلاف در اساسنامه دادگاه، اساس موضوع را تحت تأثیر

۱. لازم به ذکر است که انتشارات دانشگاه آکسفورد طی ۱۰ سال اخیر پایگاه اطلاعاتی برای معرفی آرای مختلف محاکم داخلی کشورها راه‌اندازی نموده و آرای محاکم داخلی کشورهای مختلف را می‌توان از طریق این پایگاه مشاهده نمود. معرفی رأی در این پایگاه توسط یک حقوق‌دان معرفی می‌شود و سپس ضمن تحلیلی کوتاه بر رأی، متن کامل تصمیم مزبور به زبان اصلی قابل مشاهده است. تا چند ماه گذشته در این پایگاه از ایران رأی ثبت و معرفی نشده بود تا اینکه آقای فرشاد رحیمی یکی از تصمیمات قاضی حشمت رستمی را در این پایگاه معرفی نمودند. برای مشاهده این پایگاه و تصمیم مزبور، نک:

“Oxford Reports on International Law”, accessed October 10, 2021, <https://opil.ouplaw.com/home/ORIL>

2. Ammann Odile, *Domestic Courts and Interpretation of International Law* (Leiden: Brill, 2020) 133-134; Franck Thomas, “International Law: Through National or International Courts” *Villanova Law Review* 8 (1962), 139-140.

قرار می‌دهد.

از طرف دیگر، طرح دعوا از سوی اشخاص یا دولت‌ها از طرف اشخاص در نهادهای بین‌المللی قضایی مانند دیوان بین‌المللی دادگستری و نهادهای شبه قضایی مانند نهادهای معاهداتی حقوق بشر ملل متحد به طور کلی و در قالب حمایت دیپلماتیک به طور خاص، مستلزم توجه به «قاعده طی مراحل داخلی جبران خسارت»^۳ است که محاکم داخلی یکی از این طرق داخلی محسوب می‌شوند.^۴ بنابراین، از این جهت نیز محاکم داخلی نقش پررنگ‌تری نسبت به محاکم بین‌المللی در اجرا و توسعه حقوق بین‌الملل دارند. البته باید این نکته را مدنظر داشت که اجرا و توسعه حقوق بین‌الملل توسط محاکم ملی بیشتر به لحاظ کمی مورد نظر است؛ زیرا تفسیر و اجرای حقوق بین‌الملل از سوی محاکم بین‌المللی واجد کیفیتی است که درجه اقل آن به مراتب بیشتر از محاکم داخلی است. دلیل این امر نیز تسلط و اشراف بیشتر محاکم بین‌المللی بر حقوق بین‌الملل و همچنین، الزامات ناشی از عضویت در اساسنامه سازمان یا محکمه بین‌المللی یا استقبال دولت‌ها در مراجعه به آنهاست.

بحث محاکم ملی در اجرای حقوق بین‌الملل از چنان اهمیتی برخوردار است که امروزه از مبحثی به نام «حقوق بین‌الملل تطبیقی»^۵ صحبت به میان آورده شده است. در حقوق بین‌الملل تطبیقی، رویکرد محاکم داخلی در مورد اجرا و تفسیر حقوق بین‌الملل در موضوعات مختلف را در کشورهای مختلف مورد بررسی قرار می‌دهند و بر اساس آن بهترین رهیافت‌ها مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرند و به عنوان الگو برای سایر محاکم ملی معرفی می‌شوند.^۶ البته بسته به رژیم حقوقی هر کشور، امکان استناد به آرای محاکم کشورهای دیگر نیز متغیر خواهد بود. به عنوان مثال، در فرهنگ حقوقی آنگلو ساکسون، محاکم برخی از این کشورها مانند سنگاپور، مالزی و هنگ کنگ به رویه قضایی یکدیگر استناد می‌کنند.^۷ از طرف دیگر اساساً برخی از قواعد حقوق بین‌الملل مانند بحث مصونیت دولت و مقامات دولتی عمدتاً ساخته و پرداخته رویه محاکم داخلی هستند.^۸ همان‌گونه که در پرونده مصونیت‌های صلاحیتی

3. The Rule of Exhaustion of Local Remedies

4. Amerasinghe Chittharanjan, *Local Remedies in International Law* (London: Cambridge University Press, 2004), 3-5.

5. Comparative International Law

6. Roberts Anthea, "Comparative International Law? The Role of National Courts in Creating and Enforcing International Law". *International and Comparative Law Quarterly* 60(2011), 73.

7. Hang Kwai and Brynna Jacobson, "How Global is the Common Law? A Comparative Study of Asian Common Law Systems – Hong Kong, Malaysia, and Singapore". *Asian Journal of Comparative Law* 12 (2017), 210.

8. Aust Anthony, *Handbook of International Law* (London: Cambridge University Press, 2010), 145.

دولت بین آلمان و ایتالیا در دیوان بین‌المللی دادگستری مشاهده شد، دیوان که اصولاً در روبه قضایی خود، در موارد نادری به روبه قضایی داخلی در موضوعات مختلف اشاره می‌نمود،^۹ در این پرونده به یکباره دچار تحول رویکرد شد و به روبه قضایی داخلی محاکم ملی در خصوص قاعده مصونیت دولت توجه می‌کند.^{۱۰} این رویکرد نشان می‌دهد که برخی قواعد حقوقی بین‌المللی دارای خاستگاهی داخلی هستند و در این میان، محاکم داخلی نقش قابل توجهی در توسعه و تحول آن ایفا می‌نمایند. ضمن اینکه بحث مصونیت سازمان‌های بین‌المللی نیز در سال‌های اخیر در اثر روبه قضایی محاکم داخلی دچار تحولاتی شده است.^{۱۱}

نمونه دیگر اثرگذاری محاکم داخلی بر روندهای بین‌المللی، ورود این محاکم به تفسیر و اجرای قطعنامه‌های تحریمی شورای امنیت است. از آنجایی که ایران نیز در اثر تحریم شورای امنیت از سال ۲۰۰۶ تا به امروز یکی از موضوعات مورد بحث در پرونده‌های مطروحه نزد محاکم داخلی بوده، می‌توان روبه قضایی ذی‌ربط را در این خصوص مشاهده نمود.^{۱۲} در واقع، محاکم داخلی با ورود به عرصه تفسیر قطعنامه‌های شورای امنیت در پرتو موازین داخلی و بین‌المللی نسبت به حوزه بازبینی قضایی قطعنامه‌های شورای امنیت که تا مدت‌ها مسکوت مانده بود، ورود کرده و روبه قضایی جالب توجهی را ایجاد کردند. به طوری که انستیتوی حقوق بین‌الملل در یکی از طرح‌های مطالعاتی خویش این موضوع را دستور کار قرار داد.^{۱۳}

نکته حائز اهمیت دیگر آن است که روبه محاکم داخلی می‌تواند هم به عنوان عنصر مادی و هم عنصر معنوی شکل‌گیری قاعده عرفی در حقوق بین‌الملل مدنظر قرار گیرد. کمیسیون حقوق بین‌الملل در سال ۲۰۱۸ به این مطلب به صورت صریح اشاره نمود و روبه قضایی محاکم داخلی را در زمره عناصر مادی و معنوی قرار داد.^{۱۴} پیش از ورود به موضوع نقش محاکم ایران در توسعه و تحول حقوق بین‌الملل

9. Peat Daniel, *Comparative Reasoning in International Courts and Tribunals* (London: Cambridge University Press, 2019), 51.

10. Jurisdictional Immunities of the State, Germany v. Italy: Greece intervening, ICJ Reports, 2012 para 64.

11. Jam et al. v. "International Finance Corp., Supreme Court of the United States". Accessed October 10, 2021. https://www.supremecourt.gov/opinions/18pdf/17-1011_mkhn.pdf, 15.

۱۲. سیامک کرم‌زاده و عبدالله عابدینی، «رهیافت دادگاه‌های داخلی پیرامون تحریم‌های شورای امنیت در مورد ایران: مطالعه آرای دادگاه‌های سنگاپور، بریتانیا و هلند»، مجله حقوقی بین‌المللی ۶۳ (۱۳۹۹)، ۲۰۱-۲۳۱.

13. Rüdiger Wolfrum, (Rapporteur). "Judicial Review of Security Council Decisions", *the Institute of International Law*, September 9, 2017. Accessed October 10, 2021. <https://www.idi-iiil.org/app/uploads/2017/08/12-RES-FINAL-EN-COR.pdf>, Art 11.

14. "Draft Conclusions on Identification of Customary International Law" (International Law Commission

باید به چند نکته به عنوان مقدمه ورود به بحث اشاره شود.

نخست آنکه اساساً پذیرش و اجرای حقوق بین‌الملل در نظام داخلی کشورها همیشه به نفع منافع ملی آن کشور تمام نمی‌شود، چه بسا معایب و مضراتی هم برای آن کشور به همراه داشته باشد.^{۱۵} به عنوان نمونه، چالش‌هایی که کنوانسیون وین ۱۹۶۳ روابط کنسولی برای کشوری مانند ایالات متحده داشته است سبب گشته تا محاکم داخلی این کشور نسبت به عملکرد و اقدامات دولت و بعدها درباره دعاوی مطروحه نسبت به کشورهای نظیر پاراگوئه و مکزیک و آلمان در دیوان بین‌المللی دادگستری واکنش نشان دهند و نسبت به اجرای کنوانسیون و آرای صادره از این مرجع قضایی موضع‌گیری کنند.^{۱۶} بنابراین، لزوماً پذیرش و اجرای حقوق بین‌الملل منافع کشورها را تأمین نمی‌کند. پرسشی که ممکن است مطرح شود آن است که آیا منافع ملی کشورها باید صرفاً بر اساس مقتضیات داخلی هر کشور تعیین گردد یا اینکه اقتضائات جامعه بین‌المللی نیز باید در آن مؤثر باشد یا اولویت را به منافع جامعه بین‌المللی داد؟ پاسخ به این پرسش مجال دیگری می‌طلبد.

دوم آنکه اجرای برخی از قواعد حقوق بین‌الملل لزوماً ارتباطی به جذب یا نحوه جذبشان در نظام‌های حقوقی داخلی ندارند و مرجع اعمال و تصمیم‌گیری در مورد آنها، نهادهای اجرایی یک کشور هستند.^{۱۷} هرچند ممکن است در مراحل بعدی، نهادهای قضایی نیز راجع به درستی یا نادرستی و انطباقشان با حقوق بین‌الملل اظهارنظر کنند. برای مثال مبحث شناسایی دولت‌ها و حکومت‌ها ارتباطی به محاکم داخلی ندارد. بنابراین، وقتی درباره حقوق بین‌الملل و محاکم داخلی صحبت می‌کنیم، امکان اعمال تمامی قواعد و مقررات حقوق بین‌الملل نمی‌تواند مدنظر قرار گیرد، زیرا محاکم داخلی اصولاً در تمام موارد صلاحیت ورود ندارند. برای مثال، بحث تعیین اشخاص تحریم شده، تروریستی دانستن اقدامات یک دولت یا بحث دولت متخاصم در زمره موضوعاتی است که محاکم داخلی نیز پاسخ به این پرسش‌ها را به قوه مجریه محول می‌کنند.^{۱۸}

سوم، طی تحقیقی که در سال‌های اخیر انجام و نتایج آن در سال ۲۰۱۵ در مجله آمریکایی حقوق بین‌الملل منتشر شده است، نظام داخلی بیش از ۱۰۰ کشور در پنج قاره مختلف دنیا بین سال‌های

at its seventieth session 2018), Arts 6, 10.

15. Klabbers Jan, *International Law* (London: Cambridge University Press, 2020), 323.

16. Quigley John and William J Aceves Adele Shank, *the Law of Consular Access: A Documentary Guide* (New York: Routledge, 2010) 132-135.

17. Klabbers, (op. cit.), 323.

۱۸. «قانون مقابله با نقض حقوق بشر و اقدامات ماجراجویانه و تروریستی آمریکا در منطقه» (۱۳۹۶)، ۵ (۱).

۱۸۱۵ تا ۲۰۱۳ مورد مطالعه قرار گرفته است. یکی از نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که رویکرد دولت‌ها در پذیرش تعهدات معاهداتی رو به افزایش است و دولت‌ها سعی می‌کنند این قواعد را در نظام داخلی خود بپذیرند؛ چه از طریق مقررات داخلی و چه بدون آن؛ بدین بیان که به عنوان معاهدات خود اجرا تلقی کرده و مورد استناد قرار دهند. در نقطه مقابل، قواعد عرفی وضعیت متفاوتی دارند. در بازه زمانی مطالعه انجام شده و به خصوص پس از جنگ جهانی دوم، نظام‌های حقوقی دولت‌ها از اجرای قواعد عرفی به صورت مستقیم، فاصله می‌گیرند و در تلاشند تا اجرای این قواعد را منوط به برخی شروط در نظام داخلی خود نمایند.^{۱۹} نکته‌ای که قصد بیان آن را بر اساس نتایج این تحقیق داریم آن است که برخی قواعد حقوق بین‌الملل که ماهیت عرفی دارند مانند بحث مصونیت دولت و سران آن، اثرگذاری لازم را در رویه محاکم قضایی ملی دارند و این مسأله لزوماً ارتباطی به جایگاه کلی قواعد عرفی در نظام حقوقی آن کشور ندارد.

به همین ترتیب، به نظر می‌رسد رویکرد ماده ۹ قانون مجازات اسلامی ایران درباره دستور جلب و محاکمه مقامات دولتی و رسیدگی به جنایات آنان در پی اعمال اصل صلاحیت جهانی در زمره مواردی است که ناگزیر، بدون توجه به جایگاه قواعد عرفی و رویکرد قانون داخلی به این قواعد بررسی می‌شوند.^{۲۰} بنابراین، گاهی در اجرای یک قاعده بین‌الملل عرفی، ضمن توجه به جایگاه قواعد بین‌الملل عرفی در قانون کشورها، مانند ایران که به صورت عام درباره جایگاه قواعد عرفی در نظام حقوق داخلی خود مقرر خاصی ندارد و به صورت مستقیم جز در برخی قوانین خاص مورد اشاره قرار نگرفتند،^{۲۱} در راستای اجرای آن قاعده حقوق بین‌الملل چاره‌ای جز مراجعه به قواعد عرفی وجود ندارد. در غیر این صورت، اجرای آن قاعده در عرصه بین‌المللی با مشکل مواجه می‌شود. از این منظر، ماهیت برخی قواعد حقوقی بین‌المللی به نحوی است که لزومی به پیش‌بینی آنها در حقوق داخلی و اظهارنظر محاکم داخلی ندارند، مانند قاعده دفاع مشروع یا تفسیر معاهدات، آزادی دریاها، منع شکنجه، نسل‌کشی و جنایت علیه بشریت. این در حالی است که ماهیت بسیاری از این قواعد، از ویژگی آمره برخوردار هستند و به نظر می‌رسد حتی

19. Verdier Pierre-Hugues and Mila Versteeg, "International Law in National Legal Systems: An Empirical Investigation", *American Journal of International Law* 109 (2015), 514-525.

۲۰. علی خالقی، «تحولات قانون جدید مجازات اسلامی در مورد قلمرو مکانی قوانین جزایی»، مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۱ (۱۳۹۲)، ۲۴.

۲۱. حمید هاشمی، «اجرای تعهدات بین‌المللی در نظام قضایی ایران: محدودیت‌ها و ظرفیت‌ها»، مجله پژوهش‌های حقوقی ۱۵ (۱۳۸۸)، ۲۳۹-۲۴۰.

بر اقتضائات نظم عمومی یک کشور نیز برتری داشته باشند. از این رو، نمی‌توان پذیرفت که کشوری بر اساس اقتضائات داخلی خویش، انجام شکنجه را در مواردی استثنایی، مجاز تلقی نماید. به عبارت دیگر، این قواعد لزوماً نباید در نظام‌های داخلی درج شوند تا قاضی داخلی برای استناد به آنان به دنبال ماده قانونی مشخص در نظام داخلی باشد زیرا این موارد ماهیتی عرفی دارند و قاضی داخلی ناگزیر خواهد بود برای اعمال، تفسیر، تکمیل قاعده قابل اعمال در پرونده مورد بررسی یا حتی اعمال صلاحیت خویش، به آنان استناد نماید.^{۲۲} به همین دلیل نگاه به اجرای حقوق بین‌الملل در محاکم داخلی بیشتر ناظر بر بحث اجرای حقوق اشخاص حقیقی و حقوقی است مانند قواعد حقوق بشر، حقوق بشردوستانه، حقوق بین‌الملل کیفری و یا دسترسی کنسولی. به همین جهت، برخی از مسائل حقوق بین‌الملل اساساً از دایره رسیدگی محاکم داخلی خارج می‌شوند.

۲- عوامل مؤثر بر اجرای حقوق بین‌الملل از سوی محاکم داخلی ایران

شایان ذکر است که نسبت میان نظام حقوقی بین‌المللی و ایران در سده اخیر معلول عواملی است که بر حوزه‌های مختلفی چون جایگاه حقوق بین‌الملل در نظام حقوقی ایران و نگرش و بینش قضات ایرانی مؤثر است. در واقع، این نسبت، معلول ترکیبی از عوامل مختلف است که با احتساب شدت و ضعف اثرگذاری که بر یکدیگر دارند می‌توان آنها را در قالب نمودار هرمی زیر نشان داد. شایان ذکر است که این عوامل بنیادین و اثرگذار به ترتیب اولویت بالاترین اثرگذاری، از پایین به بالای هرم قابل مشاهده است.

نمودار شماره ۱: عوامل مؤثر بر اجرای حقوق بین‌الملل از سوی دادگاه ایرانی

۲۲. در مورد امکان قانونی استناد به قواعد عرفی در نظام حقوقی ایران در قسمت بعدی بیشتر خواهیم گفت.

در ادامه به دلیل محدودیت حجم واژگان، به اختصار به هر یک از این عوامل می‌پردازیم.

۲-۱- دیدگاه رژیم‌های سیاسی حاکم بر ایران نسبت به حقوق بین‌الملل در سده اخیر

در مبحث نخست قصد داریم به دیدگاه رژیم‌های سیاسی حاکم بر ایران نسبت به حقوق بین‌الملل در گذر زمان و دست کم در سده اخیر بپردازیم. توضیح اینکه به طور کلی، ساختار سیاسی، منافع ملی و پارامترهایی نظیر ایدئولوژی‌های موجود،^{۲۳} مسائل فرهنگی و مذهبی ایران و از همه مهم‌تر روابط با دولت‌های خارجی، ایران را مجبور ساخته تا نسبت به حقوق بین‌الملل موضع بسته‌ای اتخاذ نماید. دیدگاه ایران به نظام بین‌المللی در یک سده اخیر از اواخر قاجار تا کنون به نوعی بوده که خود را قربانی اغراض دولت‌های استعماری مانند روسیه، بریتانیا و ایالات متحده دانسته است. یکی از صاحب‌نظران ایرانی معتقد است، «به گمان ما مطالعه رویکرد ایران در قبال قواعد حقوق بین‌الملل بدون بررسی تاریخ دهه‌های گذشته این کشور ممکن نیست. این گذشته تا حد زیادی توضیحی برای دلایل موضع‌گیری‌های دولت ایران در این عرصه است. در این مجال دو موضوع نقش تعیین‌کننده داشته است: از یک سو، آسیب‌های مکرری که به طور مستمر و به صورت جدی به حاکمیت ایران وارد شده است و از دیگر سو، جدا نگاه‌داشتن ایران از جامعه بین‌المللی تا زمان تشکیل جامعه ملل. بدون تردید عامل نخست موجب افزایش گرایش ایران به حفظ حاکمیت کشور شده است و به او آموخته است که در این راه دقت و هوشیاری ورزد. نتیجه چنین وضعیتی بی‌اعتمادی ایران به هر قاعده‌ای است که به حاکمیت ملی این دولت لطمه وارد می‌کند و آزادی عمل آن را محدود می‌نماید. این مسأله در عرصه‌ای که منافع عالی دولت‌ها بیشتر از هر چیز در بوتۀ آزمون قرار می‌گیرد، یعنی در میدان حقوق مخاصمات مسلحانه بیش از هر جای دیگر خود را نشان می‌دهد. به‌علاوه، دور نگاه داشته شدن از جامعه دول، این کشور را از شرکت در شکل‌گیری و توسعه حقوق بین‌الملل آن زمان - که غالباً در تضاد با منافع ایران بود - محروم کرد. اکنون ایران بی‌آنکه بخواهد کلیت هنجاری به میراث مانده از این عهد را به چالش کشد، با بهره بردن از فرآیند تدوین و توسعه تدریجی حقوق بین‌الملل در پی تضمین هرچه بهتر منافع دولت‌های کمتر توسعه‌یافته است.»^{۲۴}

۲۳. سید حسین سادات میدانی، «اجرای حقوق بین‌الملل در نظم حقوقی کنونی ایران: نظریه‌ها و رویه‌ها»، سالنامه ایرانی حقوق بین‌الملل و تطبیقی ۴ (۱۳۸۷)، ۴۸.

۲۴. جمشید ممتاز، «ایران و حقوق بین‌الملل» در ابعاد سیاست خارجی ایران و فرانسه، به اهتمام مسعود علیزاده مترجم (تهران: مرکز مطالعات عالی بین‌المللی دانشگاه تهران، ۱۳۵۴)، ۱.

به عنوان مثال، زمانی که مجلس ایران در اسفند ۱۳۲۹ ملی شدن صنعت نفت را اعلام کرد، دولت بریتانیا در سلسله اقداماتی از جمله اعمال تحریم نفتی علیه ایران، مراجعه به شورای امنیت و توسل به دیوان بین‌المللی دادگستری سعی نمود تا مانع از خروج شرکت ملی نفت و انگلیس از صنعت نفت ایران شود. در نتیجه، در ۲۶ می ۱۹۵۱ علیه ایران دعوی را در دیوان به دلیل لغویک‌جانبه موافقت‌نامه ۱۹۳۳ میان دولت ایران و شرکت مزبور اقامه نمود. این در حالی بود که دیوان در نهایت ضمن بررسی اعتراض مقدماتی ایران نسبت به قلمرو اعلامیه پذیرش صلاحیت دیوان، اعلام نمود که صلاحیت رسیدگی به پرونده مزبور را ندارد. با این حال، بریتانیا یک سال بعد از صدور رأی دیوان در ۱۹ اوت ۱۹۵۳، ضمن همکاری با ایالات متحده، مقدمات سرنگونی دولت مصدق را بر اساس کودتا فراهم نمود. روند ملی شدن صنعت نفت و طرح موضوع در دیوان و کودتای مرداد ۱۳۳۲، از جمله چالش‌هایی است که ایران در مسیر پیوستن به نظام حقوقی بین‌المللی با آن مواجه شد.^{۲۵}

در واقع، نگاه کلان به تاریخ روابط بین‌الملل از سده شانزدهم تا به امروز، نشان می‌دهد که حقوق بین‌الملل که از منظر نویسندگان اروپایی، دارای منشأی اروپایی است همواره در تقابل میان ملل متمدن و غیر متمدن بوده است؛ ملل متمدنی که در گذر زمان همواره قواعد و مقررات حقوق بین‌الملل را ایجاد و به نفع خود تفسیر و اجرا کرده‌اند. همین امر، موجب بدبینی ملل غیر اروپایی به برخی مقررات حقوق بین‌الملل و نهادهای برآمده از آن شده بود. با روند استعمارزدایی که از دهه ۵۰ میلادی شروع شد، این نگاه در حال تعدیل است؛ هرچند نویسندگان غیر اروپایی معتقدند که دولت‌های قدرتمند عصر حاضر نیز به طرق دیگری در حال اعمال اقتدار خود بر کشورهای موسوم به جهان سوم هستند.^{۲۶}

در یک نگاه کلی، می‌توان حوادث زیر را در بی‌اعتمادی ایران به نظام بین‌الملل موثر برشمرد: جدایی افغانستان از ایران با حمایت بریتانیا؛ جدایی آذربایجان، ارمنستان و گرجستان از ایران با تهاجم روسیه به ایران؛ اشغال ایران در دو جنگ جهانی اول و دوم توسط روسیه و بریتانیا؛ نقش مؤثر بریتانیا و ایالات متحده در سرنگونی دولت مصدق؛ عدم خروج نیروهای نظامی شوروی از ایران پس از پایان جنگ جهانی

25. Sundhya Pahuja and Storr Cait, "Rethinking Iran and International Law: The *Anglo-Iranian Oil Company Case* Revisited" In *the International Legal Order: Current Needs and Possible Responses* By James Crawford, Abdul Koroma, Said Mahmoudi, and Alain Pellet. (Leiden: Brill, 2017), 53-74.

26. Anghie Antony, "The Evolution of International Law: Colonial and Postcolonial Realities", *Third World Quarterly* 27 (2006), 739-753; Small David, "The Continued Influence of Colonialism in International Law", *Queen's University Belfast*, March 29, 2019. Accessed October 10, 2021. <https://blogs.qub.ac.uk/studentlawjournal/2019/03/29/the-continued-influence-of-colonialism-in-international-law/>.

دوم؛ جنگ عراق علیه ایران؛ مداخله نظامی ایالات متحده در ایران پس از قضیه کارکنان سفارت این کشور در تهران و همچنین، در اواخر جنگ تحمیلی؛ پرونده هسته‌ای و تحریم‌های یک‌جانبه و چندجانبه علیه ایران؛ و در نهایت، خروج ایالات متحده از برجام.^{۲۷}

در این خصوص به طور خاص، می‌توان به قضیه «کارکنان دیپلماتیک و کنسولی ایالات متحده در تهران» (ایالات متحده علیه ایران) در دیوان بین‌المللی دادگستری اشاره داشت. ایران در این دعوا شرکت ننمود و با دو نامه از طرف وزارت خارجه اشاره نمود که دعوی ایالات متحده علیه ایران در خصوص سفارت تمام ماجرا نیست و این موضوعی است که به دلیل حضور ۲۵ ساله ایالات متحده در ایران منجر به مداخلات متعدد در امور داخلی ایران و ارتکاب جرایم مختلف علیه مردم ایران شده است. از این رو، دیوان نباید دعوی ایالات متحده را مدنظر قرار دهد.^{۲۸} توجه به دیدگاه رژیم سیاسی حاکم بر کشور نسبت به حقوق بین‌الملل در ادوار مختلف، به عنوان دلیل بنیادین و اصلی این نوشتار، در پایه هرم عوامل مؤثر بر توسعه و اجرای حقوق بین‌الملل توسط دادگاه ایرانی قرار می‌گیرد و این موارد ضمن اثرگذاری بر یکدیگر در نهایت ما را به بینش و دیدگاه قاضی ایرانی می‌رساند. بنابراین نگاه رژیم سیاسی حاکم بر کشور به حقوق بین‌الملل بر اساس تحولات تاریخی، نکته بسیار مهمی است.^{۲۹} هرچند دیدگاه ایران در توسل به قواعد حقوقی بین‌المللی و استفاده از نهادهای بین‌المللی از جمله دیوان بین‌المللی دادگستری در دو دهه اخیر تغییر بنیادینی داشته است.^{۳۰}

۲-۲- آمیختگی خواسته یا ناخواسته ایران با چالش‌های حقوقی بین‌المللی

عامل دوم، چالش‌های حقوقی بین‌المللی است که برای ایران ایجاد شده است. برخی از مهم‌ترین این حوادث در دهه‌های اخیر عبارتند از پرونده سفارت ایالات متحده در تهران در دیوان و شورای امنیت، ملی شدن صنعت نفت و طرح موضوع در دیوان و شورای امنیت، اشغال ایران در دو جنگ جهانی، عدم خروج نیروهای شوروی بعد از پایان جنگ جهانی دوم، جنگ ۸ ساله عراق علیه ایران، دعوی اسکوه‌های

۲۷. برای مطالعه بیشتر در خصوص موارد یاد شده، نک: (عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تاریخ روابط خارجی ایران (تهران): امیر کبیر، ۱۳۹۳)؛ فریده شایگان، ایران و شورای امنیت (تهران: سمت، ۱۳۹۹).

28. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran, United States of America v. Iran, ICJ Reports, 1980, 10, 33-38.

۲۹. امیر مقامی، «ایران و حقوق بین‌الملل: داستان‌ها و استغنا» در ایران و چالش‌های حقوق بین‌المللی معاصر، به اهتمام سید قاسم زمانی، ویراستار. (تهران: شهر دانش، ۱۳۹۵)، ۲۳۵-۲۴۶.

30. Scott Anderson, "International Law and the Iranian Revolution". *Brookings*, April 2, 2019. Accessed October 10, 2021. <https://www.brookings.edu/opinions/international-law-and-the-iranian-revolution/>.

نفی و ایرباس در دیوان، و در نهایت، تحریم‌های هسته‌ای یک یا چندجانبه در اثر طرح پرونده هسته‌ای ایران در آژانس بین‌المللی انرژی اتمی. تمام این مصادیق با توجه به عامل اول یعنی نگرش ایران به نظام حقوقی بین‌المللی سبب پدید آمدن عامل دوم شده‌اند که می‌توان به تعبیری آن را درگیری ناخواسته و گاه خواسته با حقوق بین‌الملل به دلایل مختلف از جمله استفاده از ظرفیت حقوق بین‌الملل به عنوان راه حل دانست.^{۳۱} به عنوان نمونه، در سال ۲۰۰۲ به دلیل آنچه که پنهان‌کاری و انحراف از تعهدات پادمان از سوی ایران خوانده شد، پرونده هسته‌ای ایران دچار راه پر پیچ و خمی از سال ۲۰۰۲ تا زمان انعقاد برجام در سال ۲۰۱۵ و خروج ایالات متحده در ۲۰۱۸ تا به امروز شده است.^{۳۲}

موضوع قابل توجه دیگر آن است که ایالات متحده فهرستی موسوم به کشورهای حامی تروریسم ایجاد کرده و از سال ۱۹۸۴ تاکنون ایران را به عنوان دولت حامی تروریسم در این فهرست قرار داده است.^{۳۳} ایران نیز برای مقابله با اقدام ایالات متحده در درج استثنای تروریسم در قانون مصونیت این کشور، اقدام به تصویب قانون «صلاحیت دادگستری جمهوری اسلامی ایران برای رسیدگی به دعاوی مدنی علیه دولت‌های خارجی» نمود. در قانون ایران به صراحت به نقض مقررات حقوق بین‌الملل به عنوان مبنای توسل به محاکم ایران (دادگستری تهران) اشاره شده است. در واقع، دولت ایران در سال ۱۳۷۹ (با اصلاحات بعدی سال ۱۳۹۱) در برابر اصلاحیه ۱۹۹۶ قانون ایالات متحده، بر مبنای اقدام متقابل دست به ابتکار تصویب چنین قانونی زد. از جمله جلوه‌های بارز حقوق بین‌الملل در این قانون، شناسایی صریح قاعده عرفی مصونیت دولت و مقامات آن، اشاره صریح به مقررات و موازین حقوق بین‌الملل به طور کلی، تعیین دولت حامی تروریسم از سوی وزارت خارجه، تعیین خسارت تنبیهی برای

۳۱. برای مشاهده برخی از این چالش‌ها و رویکرد ایران و نظام حقوقی بین‌المللی بدانها به مجموعه سه جلدی زیر مراجعه کنید: (امیرحسین رنجبریان و سیدقاسم زمانی، ایران و چالش‌های حقوقی بین‌المللی معاصر، جلد اول (تهران: شهردانش، ۱۳۹۳)؛ سیدقاسم زمانی، ایران و چالش‌های حقوقی بین‌المللی معاصر، جلد دوم (تهران: شهردانش، ۱۳۹۵)؛ امیرحسین رنجبریان، ایران و چالش‌های حقوقی بین‌المللی معاصر، جلد سوم (تهران: شهردانش، ۱۳۹۹). برای مشاهده دلایل حضور ایران در شورای امنیت، نک: (شایگان، پیشین). برای ملاحظه دعاوی ایران در دیوان بین‌المللی دادگستری، نک: (سید داوود آقایی، یونس علاق‌بند و امین قنبری، ایران و دیوان بین‌المللی دادگستری (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۶)). برای مشاهده وضعیت پرونده هسته‌ای ایران، نک: (عبدالله عابدینی، پرونده هسته‌ای ایران و حقوق بین‌الملل (تهران: خرسندی، ۱۳۹۶)).

۳۲. سید حسین سادات میدانی، «اختلافات آژانس بین‌المللی انرژی اتمی با ایران در پرونده هسته‌ای از دیدگاه حقوق بین‌الملل»، مجله حقوقی بین‌المللی ۵۴ (۱۳۹۵)، ۲۱۹-۲۵۶.

۳۳. برای مشاهده فهرست این کشورها به تارنمای وزارت امور خارجه ایالات متحده، نک: <https://www.state.gov/state-sponsors-of-terrorism/>, accessed October 10, 2021.

نخستین بار در نظام حقوقی ایران بر مبنای مقابله با مثل با تصمیمات محاکم ایالات متحده می‌باشند. در واقع، تصویب قانون مزبور در پی درک ضرورتی بود که دولت ایران احساس می‌کرد در برابر اقدامات دولت ایالات متحده نسبت به سلب مصونیت کشور، مقامات و اموال ایرانی قرار گرفته است.^{۳۴}

۲-۳- جایگاه حقوق بین‌الملل در نظام حقوقی ایران

عامل سوم، جایگاه حقوق بین‌الملل در نظام حقوقی ایران است. همان‌گونه که به درستی اشاره شده «قواعد حقوق بین‌الملل در صورت استناد نزد قاضی ملی از خصیصه حکمی برخوردار بوده و قضات ملی باید خود از وجود آنها مطلع باشند و صرفاً موضوع اعمال و یا عدم اعمال آنها به دلیل موانع حقوق داخلی مطرح است.»^{۳۵} از این رو، قاضی ملی باید نسبت به حقوق بین‌الملل آگاهی داشته باشد و استناد به حقوق بین‌الملل از سوی اطراف دعوا نیازمند اثبات از سوی آنها نمی‌باشد. حال باید دید نظام حقوق داخلی ایران به چه شکلی امکان اعمال حقوق بین‌الملل را برای قاضی ایرانی فراهم می‌کند. شایان ذکر اینکه هدف ما در این قسمت، توضیح مفصل و تحلیل مقررات موجود در نظام حقوقی ایران نیست بلکه پرداختن به جایگاه حقوق بین‌الملل بر اساس مقررات موجود در نظام حقوقی ایران است. نقطه ثقل مباحث در میان صاحب‌نظران در کشور ماده ۹ قانون مدنی است که اشعار می‌دارد: «مقررات عهدی که بر طبق قانون اساسی بین دولت ایران و سایر دول منعقد شده باشد در حکم قانون است.» در این میان باید بین ماده ۹ قانون مدنی مصوب سال ۱۳۰۷ که تابع نگاه آن دوران نسبت به حقوق بین‌الملل بوده است با دیگر موارد تفاوت قائل شویم. در آن دوران ایران در حال تدوین مقررات مدرن برای ایجاد یک نظام قضایی نوین بود و بر حسب اطلاعاتی که حقوق‌دانان تحصیل کرده در اروپا و همچنین، الزامات عملی که کشور برای انعقاد معاهدات بین‌المللی با آن روبه‌رو بود، مبادرت به تصویب ماده ۹ نمود.^{۳۶}

زمانی که به صورت جلسه تصویب بخش نخست قانون مدنی در سال ۱۳۰۷ نگاه می‌کنیم، مشخص می‌شود که وزیر دادگستری وقت از مجلس این ابتکار را کسب کرده بود که بدون ورود مجلس به جزئیات نگارش قانون مدنی، بتواند طرح مزبور را با همکاری عده‌ای از سرآمدان عصر به رشته تحریر درآورد.

۳۴. برای مطالعه بیشتر، نک: علیرضا ظاهری، «حقوق و دیپلماسی در قانون صلاحیت دادگستری ایران برای رسیدگی به دعوی مدنی علیه دولت‌های خارجی و قوانین مرتبط ایالات متحده امریکا»، مجله حقوقی بین‌المللی ۵۴ (۱۳۹۵)، ۱۵۰-۱۳۰.

۳۵. سادات میدانی، «اجرای حقوق بین‌الملل در نظم حقوقی کنونی ایران: نظریه‌ها و رویه‌ها»، پیشین، ۱۸۰.

۳۶. حمید بهرامی احمدی، «تاریخچه تدوین قانون مدنی»، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق ۲۴ (۱۳۸۳)، ۳۵-۴۰.

زمانی که طرح مزبور در مجلس مطرح شد، بدون انجام هیچ‌گونه تحقیق و بررسی مواد پیشنهادی، از سوی مجلس به تصویب رسید.^{۳۷} بنابراین، از یک سو باید به دوره تاریخی تصویب مقررات مورد استناد در خصوص جایگاه حقوق بین‌الملل در نظامی حقوقی ایران نظر بیفکنیم و از سوی دیگر، باید به عدم توجه کافی به جایگاه حقوق بین‌الملل در قانون اساسی سال ۱۳۵۷ نیز توجه کنیم. باتوجه به تصویب ماده ۹ قانون مدنی در سال ۱۳۰۷ (۱۹۲۸ میلادی) و تداوم اجرای آن تا روزگار حاضر، مشخص می‌شود که بسیاری از تحولات حقوقی بین‌المللی مدنظر قانونگذار ایرانی نبوده است، از جمله وضعیت انعقاد معاهدات با سازمان‌های بین‌المللی؛ وضعیت سایر تعهدات بین‌المللی از جمله قواعد عرفی؛ اصول کلی حقوق؛ تصمیمات سازمان‌های بین‌المللی و رویه قضایی.

به طور مشخص در مورد معاهدات، قانونگذار مشروطه در قانون اساسی ۱۲۸۵ شمسی، تصویب معاهدات را نیازمند تصویب مجلس شورای ملی می‌دانست.^{۳۸} مشابه همین رویکرد در اصول ۷۷ و ۱۲۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی در سال‌های ۱۳۵۸ و بازنگری ۱۳۶۸ مشاهده می‌شود. مفاد این اصول نشان می‌دهد که معاهدات بر اساس قوانین اساسی ایران در ادوار مختلف دارای چنان وضعیتی بوده که باید در نهایت، به تصویب مجلس می‌رسید.^{۳۹} در نتیجه، حتی با فرض نبودن ماده ۹ قانون مدنی نیز می‌توان این نتیجه‌گیری را مطرح کرد که آنچه به عنوان ماحصل مذاکرات مجلس به صورت مصوبه منتشر می‌شود، قانون است و معاهدات که در چنین فرایندی نیاز به تصویب مجلس دارند، جایگاه قانون مجرا در کشور را دارند. از این رو، به نظر می‌رسد، جایگاه ماده ۹ در قانون مدنی نیست بلکه این ماده باید در قانون اساسی ذکر می‌گشت. با این حال، باید به این نکته توجه نماییم که برخلاف آنچه تاکنون در آثار فارسی پیرامون جایگاه ماده ۹ قانون مدنی گفته شده و لزوم تصویب معاهدات از سوی مجلس بر اساس اصول ۷۷ و ۱۲۵ قانون اساسی، نباید شأن قانون اساسی را به قانون مدنی تسری دهیم.

اما پرسشی که مطرح می‌شود آن است که آیا میان انعقاد معاهده که میان دولت ایران با تابع دیگر حقوق بین‌الملل منعقد می‌شود با قوانین عادی مصوب مجلس، تفاوتی ماهوی وجود دارد و این تفاوت اثری بر ایجاد سلسله مراتب میان این دو نوع قانونگذاری دارد یا خیر. به نظر می‌رسد همسو با برخی

۳۷. «مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی»، دوره ۶، ۱۳۰۷، قابل دسترس در: www.ical.ir (۱۴۰۰/۰۷/۱۸)

۳۸. سید حسین عنایت، «تنظیم معاهدات بین‌المللی در حقوق کنونی ایران و مطالعه تطبیقی آن با فقه اسلامی و حقوق بین‌الملل معاصر»، مجله حقوقی بین‌المللی ۷ (۱۳۶۸)، ۳۲-۳۸.

۳۹. «صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جلد دوم»، (اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی ۱۳۶۴)، ۸۹۰-۸۹۱.

حقوق دانان، باتوجه به اطراف، جایگاه و آثار ناشی از نقض معاهده، باید آن را بالاتر از قوانین داخلی در نظر گرفت.^{۴۰}

از طرف دیگر، در ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹ همان‌گونه که برخی حقوق دانان نیز اشاره کرده‌اند، امکان ارجاع به اصول کلی حقوقی برای قاضی ایران فراهم شده است.^{۴۱} این ماده اشعار می‌دارد: «قضات دادگاه‌ها موظفند موافق قوانین به دعوی رسیدگی کرده، حکم مقتضی صادر و یا فصل خصومت نمایند. در صورتی که قوانین موضوعه کامل یا صریح نبوده یا متعارض باشند یا اصلاً قانونی در قضیه مطروحه وجود نداشته باشد، با استناد به منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر و اصول حقوقی که مغایر با موازین شرعی نباشد، حکم قضیه را صادر نمایند و نمی‌توانند به بهانه سکوت یا نقص یا اجمال یا تعارض قوانین از رسیدگی به دعوا و صدور حکم امتناع ورزند والا مستتکف از احقاق حق شناخته شده و به مجازات آن محکوم خواهند شد.»

به علاوه می‌توان ماده ۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در بحث صلاحیت جهانی را منصرف از ماده ۹ قانون مدنی مورد استفاده قرار داد. این ماده اشعار می‌دارد: «مرتکب جرایمی که به موجب قانون خاص یا یا عهدنامه‌ها و مقررات بین‌المللی در هر کشوری یافت شود در همان کشور محاکمه می‌شود، اگر در ایران یافت شود طبق قوانین جزایی جمهوری اسلامی ایران محاکمه و مجازات می‌گردد.» همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، در ماده ۹ قانون تغییر معناداری در توجه به سایر منابع حقوق بین‌الملل جدای از معاهدات رخ داده است و آن اینکه در کنار اشاره به قوانین خاص و عهدنامه‌ها به مقررات بین‌المللی نیز توجه شده است که می‌تواند نشانگر توجه قانونگذار در بعد کیفری به سایر منابع حقوق بین‌الملل از جمله قواعد عرفی و اصول کلی حقوقی باشد.^{۴۲}

بنابراین، در مجموع، به نظر می‌رسد که چند ساحت باید از یکدیگر تفکیک شوند: نخست، بیان

۴۰. محمدجواد شریعت باقری، «برتری معاهدات بین‌المللی نسبت به قوانین عادی»، مجله تحقیقات حقوقی ۵۶ (۱۳۹۰)، ۳۰۳-۲۸۲.

۴۱. هاشمی، «اجرای تعهدات بین‌المللی در نظام قضایی ایران: محدودیت‌ها و ظرفیت‌ها»، مجله پژوهش‌های حقوقی ۱۵ (۱۳۸۸)، ۲۳۱؛ سادات میدانی، «اجرای حقوق بین‌الملل در نظم حقوقی کنونی ایران: نظریه‌ها و رویه‌ها»، پیشین، ۱۹۴؛ امیرحسین رنجبریان و حسن کمالی‌نژاد، «آموزش عالی حقوق بین‌الملل در ایران: ضرورت رفع نارسایی‌ها برای کارآمدی بیشتر»، در ایران و چالش‌های حقوقی بین‌المللی معاصر، به اهتمام امیرحسین رنجبریان و سیدقاسم زمانی، ویراستاران. ج. نخست، (تهران: شهردانش، ۱۳۹۴)، ۲۷.

۴۲. خالقی، پیشین، ۲۴.

قانون اساسی؛ دوم، بیان قانون مدنی که ناظر به قواعد غیر کیفری است و به تعبیر دیگر از ماده ۹ قانون مدنی نمی‌توان لزوماً در مسائل کیفری بهره برد، بلکه باید به قانون اساسی توجه نمود؛ و سوم، در خصوص قوانین کیفری می‌توان به ماده ۹ قانون مجازات اسلامی در باب اعمال صلاحیت جهانی و قابلیت استناد به منابع مختلف حقوق بین‌الملل و همین‌طور، قوانین خاص که گاه به قواعد عرفی یا اصول کلی ارجاع داده‌اند، استناد نمود.^{۴۴}

نکته دیگر آن است که از باب بحث توانایی یا عدم توانایی قاضی ایرانی برای استناد به عرف، این مطلب از آن جهت اهمیت می‌یابد که اگر در معاهده‌ای اشاره به امکان استناد به عرف وجود داشته باشد، اختیارات لازم برای قاضی ایرانی جهت استناد به عرف فراهم می‌شود. برای مثال، بند آخر مقدماتی کنوانسیون ۲۰۰۴ مصونیت دولت‌ها - که هنوز لازم‌الاجرا نشده و به دو سند تصویبی دیگر برای لازم‌الاجرا شدن نیازمند است و ایران نیز به دلیل ذی‌نفع بودن به عضویت آن درآمده -^{۴۴} گفته شده درباره هر آنچه که در این کنوانسیون قاعده‌ای درج نشده باشد، همچنان حقوق بین‌الملل عرفی حاکم است.^{۴۵} این مورد می‌تواند یکی از راه‌های افزایش اختیارات قاضی ایرانی برای استناد به قواعد عرفی بین‌المللی شود که ایران پیش‌تر به معاهده ذی‌ربط پیوسته باشد.^{۴۶}

درباره بحث تصمیمات سازمان‌های بین‌المللی، اگر به عنوان یک سند مورد توجه قرار گیرند، مانند قطعنامه‌های مجمع عمومی یا شورای امنیت سازمان ملل متحد یا هر آنچه که از ارگان‌های ملل متحد صادر می‌شود، ضمن توجه به آنکه ایران در سال ۱۳۲۴ منشور ملل متحد را به عنوان قانون تصویب نموده و طبق بند ۲ ماده ۲ منشور، هر عضوی ملزم به اجرای تمام تعهدات ناشی از منشور است و همچنین در مواد ۲۴ و ۲۵ و ۹۵ نیز اشاره نموده که دولت‌های عضو می‌پذیرند که تصمیمات شورای امنیت و آرای دیوان بین‌المللی دادگستری را که جزء لاینفک منشور است، به صورت خاص اجرا

۴۳. به طور مثال، ماده قانون ۱ راجع به استرداد مجرمین مصوب ۱۳۳۹ اشعار می‌دارد: «در مواردی که بین دولت ایران و دول خارجه قرارداد استرداد منعقد شده، استرداد طبق شرایط مذکور در قرارداد به عمل خواهد آمد...»

44. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran), ICJ Reports, 1980.

“Draft Conclusions on Identification of Customary International Law”, *International Law Commission* at its seventieth session, 2018.

45. “Affirming that the rules of customary international law continue to govern matters not regulated by the provisions of the present Convention...”

۴۶. هاشمی، «اجرای تعهدات بین‌المللی در نظام قضایی ایران: محدودیت‌ها و ظرفیت‌ها»، پیشین، ۲۴۴.

کنند.^{۴۷} بنابراین، به نظر می‌رسد، لزومی ندارد که قانونگذار ایرانی راجع به کیفیت استناد به قواعد عرفی، معاهدات و حتی تصمیمات سازمان‌های بین‌المللی تصریح نماید و دادگاه ایرانی برای استناد به حقوق بین‌الملل با توجه به تکنیک‌های قانونی که در امر تفسیر در اختیار دارد،^{۴۸} نیازمند تصریح قانونگذار باشد. هرچند تصریح قانونگذار در این موارد، کار استناد را آسان می‌نماید اما اگر چنین بیانی وجود نداشته باشد، بحث استناد به موازین بین‌المللی برشمرده شده از جمله موضوع معاهدات در پرتو اصول ۷۷ و ۱۲۵ قانون اساسی، ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی و ماده ۹ قانون مجازات اسلامی برای اعمال صلاحیت جهانی، می‌تواند مبانی استنادی لازم را برای دادگاه ایرانی به شکلی کمک‌کننده بیان نماید.

۲-۴- جایگاه حقوق بین‌الملل در نظام آموزشی دانشگاهی ایران

عامل چهارم، جایگاه حقوق بین‌الملل در نظام آموزشی دانشگاهی ایران و به طور خاص، در دانشکده‌های حقوق است. پس از طی دوره کارشناسی که یک دانش‌آموخته می‌تواند برای آزمون قضاوت یا وکالت آماده شود، کمتر از ۱۰ واحد از میان ۱۴۰ واحد درسی در دوره کارشناسی حقوق به دروس مرتبط با حقوق بین‌الملل عمومی اختصاص پیدا کرده است.^{۴۹} بنابراین، آنچنان که دانش‌آموخته دوره کارشناسی حقوق در حوزه‌هایی چون حقوق خصوصی، جزا و عمومی تبحر می‌یابد، در حقوق بین‌الملل از کمترین آشنایی ممکن بهره‌مند می‌شود؛ به نحوی که دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل با ورود به این دوره، عملاً در حال گذراندن کارشناسی حقوق بین‌الملل است و این چالشی است که در نظام آموزشی حقوق با آن مواجه هستیم.

این چالش نیازمند توجه است، زیرا ریشه در عوامل پیشین، نگاه حاکمیت به حقوق بین‌الملل و میزان درآمیختگی با چالش‌ها یا استفاده از راه‌حل‌های حقوقی بین‌المللی دارد. به نظر می‌رسد تجربه چالش‌هایی چون پرونده هسته‌ای نشان می‌دهد که هرچه میزان چالش ما با نظام حقوقی بین‌المللی بیشتر باشد، به همان میزان نیز باید برای پاسخگویی به آن چالش‌ها تجهیز شویم. یکی از راه‌های

۴۷. برای ملاحظه دیدگاه‌های مشابه، نک: هاشمی، «اجرای تعهدات بین‌المللی در نظام قضایی ایران: محدودیت‌ها و ظرفیت‌ها»، پیشین، ۲۴۲-۲۴۳؛ میدانی، «اجرای حقوق بین‌الملل در نظم حقوقی کنونی ایران: نظریه‌ها و رویه‌ها»، پیشین، ۱۹۴-۱۹۲.

۴۸. هاشمی، «اجرای تعهدات بین‌المللی در نظام قضایی ایران: محدودیت‌ها و ظرفیت‌ها»، پیشین، ۲۴۸.

۴۹. برای مشاهده آخرین تغییرات در سرفصل دروس کارشناسی مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی مصوب ۱۳۹۵، نک: http://hes.msrt.ir/GetFile.php?ClassName=Education&FileIndex=1503399087&URL=/T_Education/1503399087_0.pdf

تجهیز در برابر این چالش‌ها میزان کمی و کیفی آموزش حقوق بین‌الملل در دانشکده‌های حقوق و نوع سیاست‌گذاری علمی در این خصوص می‌باشد.^{۵۰}

۲-۵- نگرش قاضی ایرانی به حقوق بین‌الملل

عامل پنجم، نوع نگرش قاضی ایرانی به حقوق بین‌الملل است. قاضی ایرانی با اوصاف مندرج در بند پیشین و یا پس از گذراندن تحصیلات حوزوی که به مراتب وضع بهتری ندارند، از دانشگاه‌های ایران دانش آموخته می‌شود. چنین افرادی هنگامی که از پشتوانه حقوق خصوصی و جزایی قوی‌تری به واسطه گذراندن واحدهای بیشتر بهره‌مند هستند، طبیعی است که درباره مسائل حقوق بین‌الملل نگاه تخصصی ندارند و حتی گاه نگاه بدبینانه‌ای نسبت به آن دارند و در تفسیر و اجرای قواعد حقوقی بین‌المللی عمدتاً به نظرات دکترین داخلی توجه دارند که حقوق بین‌الملل را در آثار خود در حد قواعد اخلاقی فرو می‌کاهند.^{۵۱} البته وقوع بحران‌هایی همچون چالش پرونده هسته‌ای ایران سبب شده تا توجه جامعه علمی به صورت عام و توجه جامعه حقوقی به صورت خاص به حقوق بین‌الملل تغییر کند زیرا اعمال تحریم علیه ایران در طول بیش از یک دهه گذشته تاکنون موجب شده تا عموم مردم نیز با اثرات حقوق بین‌الملل به نحو عملی درگیر شوند.^{۵۲}

موضوع دیگری که می‌تواند در نگرش قاضی ایرانی به حقوق بین‌الملل اثرگذار باشد، روش کار قضات داخلی کشورها از جمله یک قاضی ایرانی و روش کار قضات بین‌المللی است. در واقع، این توضیح بیشتر ناظر بر تفاوت کار قاضی داخلی و بین‌المللی است. در حالی که در هر دو نظام داخلی و بین‌المللی، قضات ملزم به تبعیت از موازین آیین دادرسی حاکم بر رسیدگی هستند، قضات داخلی عمدتاً ملزم هستند تا بر اساس قوانین و مقررات داخلی حکم هر قضیه را بیابند و به دلیل ابهام، اجمال یا نقص

۵۰. رنجبریان و کمالی‌نژاد، «آموزش عالی حقوق بین‌الملل در ایران: ضرورت رفع نارسایی‌ها برای کارآمدی بیشتر»، پیشین، ۳۳-۴۹.

۵۱. هاشمی، «نظام قضایی ایران و اجرای تعهدات بین‌المللی» (رساله دکترا، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۱)، ۱۱؛ میدانی، «اجرای حقوق بین‌الملل در نظم حقوقی کنونی ایران: نظریه‌ها و رویه‌ها»، پیشین، ۱۹۸؛ رنجبریان و کمالی‌نژاد، «آموزش عالی حقوق بین‌الملل در ایران: ضرورت رفع نارسایی‌ها برای کارآمدی بیشتر»، پیشین، ۳۱؛ نادر ساعد، «اجرای ملی موازین حقوق بین‌الملل و نقش دادگاه ایرانی»، مجله پژوهش‌های حقوقی ۶ (۱۳۸۳)، ۸۳.

۵۲. ریچارد نفیو، هنر تحریم‌ها: نگاهی از درون میدان (تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۷)، ۸۰-۸۵؛ علیرضا گرشاسبی و مجتبی یوسفی، «بررسی اثرات تحریم بین‌المللی بر متغیرهای کلان اقتصادی ایران»، فصلنامه تحقیقات مدل‌سازی اقتصادی ۲۵ (۱۳۹۵)، ۱۳۳.

قانون از رسیدگی سر باز نزنند.^{۵۳}

این در حالی است که قضات بین‌المللی از جمله قضات دیوان بین‌المللی دادگستری می‌توانند با استناد به خلأ قاعده در حوزه‌ای خاص از ادامه رسیدگی در موضوع انصراف دهند یا اعلام نمایند که قاعده مشخصی در موضوع مورد رسیدگی وجود ندارد. نمونه این اقدام را در نظر مشورتی مشروعیت کاربرد سلاح‌های هسته‌ای در سال ۱۹۹۶^{۵۴} و نظر مشورتی همخوانی صدور اعلامیه استقلال کوزوو در سال ۲۰۱۰ شاهد بودیم. از این رو، یکی دیگر از دشواری‌های خاص قاضی ایرانی که به استناد اصل ۱۶۷ قانون اساسی^{۵۵} و ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی ملزم به رسیدگی و فصل خصومت میان طرفین اختلاف شده است، آن است که در قضایی که از یک سو، رسیدگی منوط به ارزیابی قواعد و مقررات مختلف بین‌المللی است و از سوی دیگر، تصریحی برای استناد به قواعد عرفی یا رویه قضایی وجود ندارد، قاضی بین‌المللی در تنگنای الزام به رسیدگی و عدم تصریح قانونگذار ایرانی در قضایی است که نیازمند استناد مستقیم به قواعد و مقررات بین‌المللی است.

۲-۶- ماهیت قاعده مورد بحث

در این قسمت، فارغ از نگاه دادگاه ایرانی، به یک موضوع کلی و اثرگذار بر رسیدگی‌های دادگاه داخلی می‌پردازیم که می‌تواند در فرایند رسیدگی محاکم داخلی همه کشور ایفای نقش کند. در واقع، هنگامی که پرونده‌ای در پیشگاه دادگاهی داخلی مطرح می‌شود، توجه به ماهیت قاعده مورد بحث، تأثیر فراوانی بر فرایند تفسیر و اجرای قاعده و در نهایت، تصمیم‌گیری دادگاه خواهد داشت. مراد از ماهیت قاعده، توجه به ویژگی خاص یک قاعده هم به لحاظ شکلی و هم به لحاظ ماهوی است. یک قاعده حقوق بین‌الملل می‌تواند از نظر شکلی در صورت مختلفی ظاهر شود از جمله قاعده معاهداتی، عرفی، اصل کلی حقوقی و عمل یک‌جانبه که باتوجه به جایگاه صورت مزبور، قلمرو مانور دادگاه داخلی مشخص می‌شود. از نظر ماهوی نیز باتوجه به رژیم حقوقی که قاعده حقوقی بین‌المللی از آن برآمده، متناسب با

۵۳. منصف غدیر، «روش کار قاضی بین‌المللی» در روش کار قاضی بین‌المللی، به اهتمام محمد حسین رضانی قوام آبادی، مترجم. (تهران: شهردانش، ۱۳۹۲) ۱۸.

۵۴. غدیر، پیشین، ۲۲.

۵۵. اصل ۱۶۷ قانون اساسی: «قاضی موظف است کوشش کند حکم هر دعوا را در قوانین مدونه بیابد و اگر نیابد با استناد به منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر، حکم قضیه را صادر نماید و نمی‌تواند به بهانه سکوت یا نقص یا اجمال یا تعارض قوانین مدونه از رسیدگی به دعوا و صدور حکم امتناع ورزد.»

ویژگی‌های خاصی که می‌تواند داشته باشد، تفسیر و سپس، اعمال می‌شود. به طور مثال، می‌توان به رژیم‌های حقوق بین‌الملل بشر، حقوق بین‌الملل بشردوستانه، حقوق بین‌الملل کیفری، حقوق بین‌الملل سرمایه‌گذاری، حقوق بین‌الملل هوایی، حقوق دیپلماتیک و کنسولی، حقوق آبراه‌های بین‌المللی، حقوق بین‌الملل دریاها و حقوق ملل متحد اشاره کرد. در ادامه با توجه به محدودیت واژگان و همچنین، تثبیت جایگاه معاهدات در نظام حقوقی ایران، به تقسیم‌بندی معاهدات از منظر ماهیت قاعده معاهداتی می‌پردازیم.

ماهیت معاهده مورد بحث در یک پرونده می‌تواند بر قابلیت استناد به آن در نظام حقوق ایران یا هر کشور دیگری اثرگذار باشد. برخی نویسندگان این معاهدات را به ۳ دسته تقسیم کرده است.^{۵۶} برخی معاهدات تنها ناظر به روابط بین دولتی هستند و حقوق و تعهدات ناشی از معاهده مزبور میان دولت‌ها جاری است. البته ممکن است در این نوع معاهدات، به طور استثنایی، برای اشخاص نیز حقوق و تعهداتی در نظر گرفته شده باشد. در این خصوص می‌توان به کنوانسیون ۱۹۶۱ روابط دیپلماتیک یا موضوع کلی اختلافات سرزمینی و معاهدات مرتبط با آن مانند معاهده ۱۹۷۵ الجزایر میان ایران و عراق یا موضوع توسل به زور مانند منشور ملل متحد یا اساسنامه ناتو توجه کرد. در این موارد لزوماً مسأله‌ای برای ورود قاضی داخلی به بحث پیش نمی‌آید، زیرا راه‌های حل و فصل اختلافات میان دولت‌ها عمدتاً در سطحی خارج از محاکم داخلی یک کشور دنبال می‌شود. در این خصوص می‌توان به طرق پیش‌بینی شده در ماده ۳۳ منشور ملل متحد از جمله مذاکره، میانجیگری، سازش، مساعی جمیله، داوری و مراجعه به نهادهای قضایی اشاره نمود.

معاهدات دسته دوم معاهداتی هستند که حقوق و تعهداتی را برای اشخاص ایجاد می‌نمایند مانند بحث شناسایی و اجرای آرای داوری براساس کنوانسیون ۱۹۵۸ نیویورک. این قبیل معاهدات مانند مسائل حقوق بین‌الملل خصوصی‌اند که برای تنظیم روابط اشخاص خصوصی در سطح بین‌المللی منعقد شده‌اند، مانند کنوانسیون بین‌المللی بیع کالا. نکته جالب توجه اینکه در موارد مشابه در قوانین ایران نیز در زمان امکان اعمال قانون داخلی ایران و تعهد معاهده‌ای، اولویت به تعهد معاهده‌ای داده

56. Sloss David and Michael Van Alstine, "International Law in Domestic Courts" In Research Handbook on the Politics of International Law, by Wayne Sandholtz and Christopher A. Whytock (eds.).) Massachusetts: Elgar, 2017(, 75-115.

علی ایزدی، «نگاهی تطبیقی به اجرای حقوق بین‌الملل در محاکم ملی»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی ۳(۱۳۹۴)، ۵۱۱-۵۰۸.

شده است. به عنوان مثال، در قانون داوری تجاری بین‌المللی ایران در ماده ۳۶ گفته شده اگر معاهده‌ای وجود داشته باشد، بر قانون مزبور برتری دارد.

دسته سوم معاهداتی هستند که حقوقی را به نفع اشخاص و تعهداتی را برای دولت‌ها بیان می‌نمایند؛ مانند معاهدات حقوق بشری یا حقوق بشردوستانه. این‌گونه معاهدات نیز با توجه به رویکرد کشورها به حقوق بین‌الملل به صورت یک رویکرد باز یا بسته می‌توانند متفاوت باشند. برای مثال، در بحث دسترسی کنسولی برای اتباع بیگانه در یک کشور، رویکرد دادگاه قانون اساسی آلمان در سال ۲۰۰۶ منجر به رد شدن تصمیم دادگاه فدرال این کشور مبنی بر لزوم تبعیت از تعهدات ناشی از کنوانسیون ۱۹۶۳ روابط کنسولی و تفسیر دیوان بین‌المللی دادگستری از آن می‌شود. از نظر دیوان قانون اساسی آلمان، از آنجایی که این کشور به کنوانسیون ۱۹۶۳ روابط کنسولی پیوسته و دیوان نیز در این زمینه تفاسیری ارائه نموده است، این موارد برای دولت آلمان الزام‌آور تلقی می‌شوند.^{۵۷} اما در نقطه مقابل، در سال ۲۰۰۸ دیوان عالی ایالات متحده در رأی مدلین، نه تنها درباره قابلیت اجرای مستقیم کنوانسیون ۱۹۶۳ ابراز تردید می‌کند بلکه معتقد است تفسیر دیوان در این خصوص نیز در قضیه اونا (مکزیک علیه ایالات متحده) در این زمینه قابل پذیرش نیست.^{۵۸} منطبق با همین رویکرد، دیوان عالی ایتالیا نیز در سال ۲۰۱۴ درباره تصمیم دیوان در قضیه مصونیت‌های صلاحیتی دولت (آلمان علیه ایتالیا) معتقد است دیوان در تفسیر خود راجع به مصونیت دولت در حقوق بین‌الملل اشتباه نموده و علت این نظر را چنین بیان می‌کند: قاعده مصونیت دولت از طریق محاکم داخلی ایجاد شده و توسعه یافته است؛ بنابراین، دیوان نباید مسیر اشتباهی را در این زمینه طی کند.^{۵۹}

نتیجه‌گیری

در یک تحقیق انجام شده، به طیفی از نقش‌های مختلف کارکردی محاکم ملی در اجرای حقوق بین‌الملل توجه شده است. نقش‌هایی که در این تحقیق مورد شناسایی قرار گرفتند، عبارت بودند از: (۱)

57. Gogolin Jana, "Avena and Sanchez-Llamas Come to Germany— The German Constitutional Court Upholds Rights under the Vienna Convention on Consular Relations", *German Law Journal* 8 (2007) , 263-265.
58. Medellin v. "Texas, Supreme Court of the United States", August 5, 2008. Accessed October 10, 2021. <https://www.supremecourt.gov/opinions/07pdf/06-984a.pdf> , 1-6.
59. Pasquale De Sena, "The Judgment of The Italian Constitutional Court on State Immunity in Cases of Serious Violations of Human Rights or Humanitarian Law: A Tentative Analysis under International Law". *Question of international law* 1 (2014): 17-31. Accessed October 10, 2021. <http://www.qil-qdi.org/author/pasquale-de-sena/>.

«نقش متعذرانه محاکم»^{۶۰} که بر اساس این نقش، محاکم در مقام یک نهاد مشروعیت‌ساز برای اقدامات دولت متبوع خود عمل می‌کنند. در این نقش، محاکم از حقوق سوء استفاده (و حتی می‌توان گفت آن را تخریب) می‌کنند. (۲) «نقش اجتناب‌گر محاکم»^{۶۱} که در این حالت محاکم به واسطه انگیزه‌های فراحقوقی از اعمال صلاحیت بر پرونده مطروحه خودداری می‌کنند. (۳) «نقش تعویق‌گری محاکم»^{۶۲} که طی آن محاکم داخلی ضمن حفظ گفت‌وگو میان خود و سایر نهادهای سیاسی حاکمیت، رسیدگی به موضوع را تا زمان صلاحیت دولت خود به تعویق می‌اندازند. (۴) «نقش اجرای محدودساز یا هنجاری محاکم»^{۶۳} که طی آن محاکم داخلی حقوق را به شکلی مستقل اعمال می‌کنند حتی زمانی که اعمال برخی محدودیت‌ها بر قوه مجریه یا مقننه لازم باشد. (۵) «نقش کنشگر فعال قضایی محاکم»^{۶۴} که در این حالت به‌رغم مخالفت با حقوق داخلی‌شان و بدون اینکه صریحاً مجاز به انجام چنین کاری باشند مبادرت به ارتقای اجرای حقوق بین‌الملل می‌نمایند. و مورد آخر، (۶) «نقش آرمان‌گرایی محاکم»^{۶۵} که بر این اساس محاکم با معرفی آرای اخلاقی به نفع حمایت از انسان و فراتر از الزامات حقوقی به توسعه حقوق بین‌الملل همت می‌گمارند.^{۶۶}

به نظر می‌رسد که باتوجه به عوامل مؤثر در نظام حقوقی هر کشوری می‌توان یک یا چند نقش از نقش‌های فوق را برای محاکم داخلی یک کشور بنا به ماهیت موضوع مورد اختلاف در نظر گرفت. به طور مشخص، باتوجه به عواملی که بر اجرا و توسعه حقوق بین‌الملل از سوی دادگاه ایرانی اثرگذارند و در بالا بدانها اشاره شد، می‌توان دو رویکرد را در محاکم داخلی ایران نسبت به حقوق بین‌الملل در نظر گرفت. رویکرد نخست با استناد به ماده ۹ قانون مدنی و توجه صرف به معاهدات بین‌المللی سعی دارد بر اساس تصریح قانون به تفسیر و اجرای حقوق بین‌الملل بپردازد. در این حالت، ویژگی اجرای محدودساز و هنجار دادگاه ایرانی رخ می‌نماید. چه‌بسا، وجود رویکرد آرمان‌گرایی محاکم نیز در این قالب امکان تجلی داشته باشد و دادگاه ایرانی فراتر از الزامات قانون ایران، در پی حمایت از حقوق اشخاص باشد. در رویکرد دوم، توجه چندانی به موازین بین‌المللی حاکم بر پرونده صورت نمی‌گیرد و به‌رغم امکان استناد

60. Apologist Role

61. Avoiding Role

62. Deferral Role

63. Limiting or Normative Application Role

64. Judicial Activist Role

65. Utopian Role

66. Weill Sharon, *The Role of National Courts in Applying International Humanitarian Law* (London: Oxford University Press, 2014), 179.

به مقرراتی چون اصول ۷۷ و ۱۲۵ قانون اساسی و حتی ماده ۹ قانون مدنی، قضات ایرانی سعی می‌کنند وارد قلمرو تجزیه و تحلیل مقررات بین‌المللی حاکم بر موضوع نشوند. در این حالت، دادگاه ایرانی در نقش اجتناب‌گر ظاهر می‌شود و سعی دارد به دلایلی که پیش‌تر بیان شد از جمله عدم توجه کافی نظام حقوقی ایران به موازین حقوقی بین‌المللی، زمینه آموزش قاضی ایرانی در دانشکده حقوق و در نتیجه، عدم اعتقاد به موازین بین‌المللی و همچنین، عدم اشراف به مسائل حقوقی بین‌المللی، از ورود به موازین مزبور خودداری ورزد.

ایران در دو دهه اخیر نشان داده برای تأمین و تضمین منافع ملی تعریف شده خویش از ابزارهای مختلفی از جمله حقوق بین‌الملل استفاده می‌کند. این استفاده در رویکرد قوه مقننه در تصویب قوانین مرتبط از جمله لغو مصونیت دولت خارجی در مقام اقدام متقابل و همچنین، قوه مجریه در طرح دعاوی ناشی از تحریم علیه ایالات متحده و مدیریت پرونده هسته‌ای در سایه استناد به موازین بین‌المللی متجلی شده است. به نظر می‌رسد، چنین رویکردی باید در قوه قضاییه نیز نمود متوازی داشته باشد. یکی از این راه‌ها، تربیت قضات متخصص در حقوق بین‌الملل و استفاده از آنها در مسائل تخصصی حقوقی بین‌المللی است. همچنین، ارائه لوایح متناسب برای تصویب در قوه مقننه جهت ایجاد ابزارهای لازم برای قاضی ایرانی در استناد به موازین حقوقی بین‌المللی راهکار مطلوب بعدی می‌تواند تلقی شود.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- آقایی، سید داوود و یونس علاق‌بند و امین قنبری. ایران و دیوان بین‌المللی دادگستری. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۶.
- ایزدی، علی. «نگاهی تطبیقی به اجرای حقوق بین‌الملل در محاکم ملی». فصلنامه مطالعات حقوق عمومی ۳(۱۳۹۴): ۴۷۹-۵۲۹.
- بهرامی احمدی، حمید. «تاریخچه تدوین قانون مدنی». فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق ۲۴(۱۳۸۳): ۵۱-۳۴.
- خالقی، علی. «تحولات قانون جدید مجازات اسلامی در مورد قلمرو مکانی قوانین جزایی». مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۱(۱۳۹۲): ۸-۳۸.
- رنجبریان، امیرحسین و حسن کمالی‌نژاد. «آموزش عالی حقوق بین‌الملل در ایران: ضرورت رفع نارسایی‌ها برای کارآمدی بیشتر»، در ایران و چالش‌های حقوقی بین‌المللی معاصر، به اهتمام امیرحسین رنجبریان و سید قاسم زمانی، ویراستاران. تهران: شهر دانش، ۱۳۹۴.
- رنجبریان، امیرحسین و سید قاسم زمانی، ویراستاران. ایران و چالش‌های حقوقی بین‌المللی معاصر. جلد اول. تهران: شهر دانش، ۱۳۹۳.
- رنجبریان، امیرحسین، ویراستار. ایران و چالش‌های حقوقی بین‌المللی معاصر. جلد سوم. تهران: شهر دانش، ۱۳۹۹.
- زمانی، سید قاسم، ویراستار. ایران و چالش‌های حقوقی بین‌المللی معاصر. جلد دوم. تهران: شهر دانش، ۱۳۹۵.
- سادات میدانی، سید حسین. «اجرای حقوق بین‌الملل در نظم حقوقی کنونی ایران: نظریه‌ها و رویه‌ها». سالنامه ایرانی حقوق بین‌الملل و تطبیقی ۴(۱۳۸۷): ۱۷۱-۲۱۹.
- سادات میدانی، سید حسین. «اختلافات آژانس بین‌المللی انرژی اتمی با ایران در پرونده هسته‌ای از دیدگاه حقوق بین‌الملل». مجله حقوقی بین‌المللی ۵۴(۱۳۹۵): ۲۱۹-۲۵۶.
- ساعد، نادر. «اجرای ملی موازین حقوق بین‌الملل و نقش دادگاه ایرانی». مجله پژوهش‌های حقوقی ۶(۱۳۸۳): ۱۰۷-۱۲۵.
- سرفصل دروس کارشناسی حقوق مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی مصوب ۱۳۹۵.
- شایگان، فریده. ایران و شورای امنیت. تهران: سمت، ۱۳۹۹.
- شریعت باقری، محمد جواد. «برتری معاهدات بین‌المللی نسبت به قوانین عادی». مجله تحقیقات حقوقی ۵۶(۱۳۹۰): ۲۷۹-۳۰۵.
- صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جلد دوم، (اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی ۱۳۶۴).
- ظاهری، علیرضا. «حقوق و دیپلماسی در قانون صلاحیت دادگستری ایران برای رسیدگی به دعاوی مدنی علیه دولت‌های خارجی و قوانین مرتبط ایالات متحده آمریکا»، مجله حقوقی بین‌المللی ۵۴(۱۳۹۵)، ۱۵۰-۱۳۰.
- عابدینی، عبدالله، ویراستار. پرونده هسته‌ای ایران و حقوق بین‌الملل. تهران: خرسندی، ۱۳۹۶.
- عنایت، سید حسین. «تنظیمی معاهدات بین‌المللی در حقوق کنونی ایران و مطالعه تطبیقی آن با فقه اسلامی و حقوق بین‌الملل معاصر». مجله حقوقی بین‌المللی ۷(۱۳۶۸): ۹۹-۱۹۴.

- غدیر، منصف. «روش کار قاضی بین المللی» در روش کار قاضی بین المللی، به اهتمام محمد حسین رضانی قوام آبادی، مترجم. تهران: شهردانش، ۱۳۹۲
- کرمزاده، سیامک و عبدالله عابدینی. «رهیافت دادگاه‌های داخلی پیرامون تحریم‌های شورای امنیت در مورد ایران: مطالعه آرای دادگاه‌های سنگاپور، بریتانیا و هلند». مجله حقوقی بین المللی ۶۳ (۱۳۹۹): ۱۹۹-۲۳۶.
- گرشاسبی، علیرضا و مجتبی یوسفی. «بررسی اثرات تحریم بین المللی بر متغیرهای کلان اقتصادی ایران». فصلنامه تحقیقات مدل سازی اقتصادی ۲۵ (۱۳۹۵): ۱۳۰-۱۸۲.
- مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۶، ۱۳۰۷، قابل دسترس در: www.ical.ir (۱۴۰۰/۰۷/۱۸).
- مقامی، امیر. «ایران و حقوق بین الملل: داستان تمنا و استغنا». در ایران و چالش‌های حقوق بین المللی معاصر، به اهتمام سید قاسم زمانی، ویراستار. تهران: شهر دانش، ۱۳۹۵.
- ممتاز، جمشید. «ایران و حقوق بین الملل» در ابعاد سیاست خارجی ایران و فرانسه، به اهتمام مسعود علیزاده، مترجم. تهران: مرکز مطالعات عالی بین المللی دانشگاه تهران، ۱۳۵۴. (ترجمه این مقاله نزد نویسندگان موجود است.)
- نفیو، ریچارد. هنر تحریم‌ها: نگاهی از درون میدان. ویرایش دوم. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۷.
- هاشمی، حمید. «اجرای تعهدات بین المللی در نظام قضایی ایران: محدودیت‌ها و ظرفیت‌ها». مجله پژوهش‌های حقوقی ۱۵ (۱۳۸۸): ۲۲۹-۲۵۸.
- هاشمی، حمید. «نظام قضایی ایران و اجرای تعهدات بین المللی». رساله دکترا، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۱.
- هوشنگ مهدوی، عبدالرضا. تاریخ روابط خارجی ایران. تهران: امیر کبیر، ۱۳۹۳.
- (ب) منابع خارجی

- Amerasinghe, Chittharanjan. *Local Remedies in International Law*. 2th ed. London: Cambridge University Press, 2004.
- Ammann, Odile. *Domestic Courts and Interpretation of International Law*. Leiden: Brill, 2020.
- Anderson, Scott. "International Law and the Iranian Revolution". Brookings, April 2, 2019. Accessed October 10, 2021. <https://www.brookings.edu/opinions/international-law-and-the-iranian-revolution/>.
- Anghie, Antony. "The Evolution of International Law: Colonial and Postcolonial Realities". *Third World Quarterly* 27 (2006): 739-753.
- Aust, Anthony. *Handbook of International Law*. London: Cambridge University Press, 2010.
- De Sena, Pasquale. "The Judgment of The Italian Constitutional Court on State Immunity in Cases of Serious Violations of Human Rights or Humanitarian Law: A Tentative Analysis under International Law". *Question of international law vol 1* (2014): 17-31. Accessed October 10, 2021. <http://www.qil-qdi.org/author/pasquale-de-sena/>.
- Draft Conclusions on Identification of Customary International Law, International Law Commission at its seventieth session, 2018.
- Franck, Thomas. "International Law: Through National or International Courts". *Villanova*

Law Review 8 (1962): 139-154.

- Gogolin, Jana. "Avena and Sanchez-Llamas Come to Germany— The German Constitutional Court Upholds Rights under the Vienna Convention on Consular Relations". *German Law Journal* 8 (2007): 261-278.

- Hang, Kwai and Brynna, Jacobson. "How Global is the Common Law? A Comparative Study of Asian Common Law Systems – Hong Kong, Malaysia, and Singapore". *Asian Journal of Comparative Law* 12 (2017): 209-232.

- Jam et al. v. "International Finance Corp., Supreme Court of the United States". Accessed October 10, 2021. https://www.supremecourt.gov/opinions/18pdf/17-1011_mkhn.pdf.

- Jurisdictional Immunities of the State "Germany v. Italy: Greece intervening", ICJ Reports, 2012.

- Klabbers, Jan. *International Law*. 3th ed. London: Cambridge University Press, 2020.

- Medellin v. "Texas, Supreme Court of the United States", August 5, 2008. Accessed October 10, 2021. <https://www.supremecourt.gov/opinions/07pdf/06-984a.pdf>.

- Oxford Reports on International Law, <https://opil.oup.com/home/ORIL>

- Pahuja, Sundhya and Cait, Storr. "Rethinking Iran and International Law: The Anglo-Iranian Oil Company Case Revisited". In *The International Legal Order: Current Needs and Possible Responses*, by James Crawford, Abdul Koroma, Said Mahmoudi, and Alain Pellet (eds.). Leiden: Brill, 2017.

- Peat, Daniel. *Comparative Reasoning in International Courts and Tribunals*. London: Cambridge University Press, 2019.

- Quigley, John and William J. Aceves and Adele Shank. *The Law of Consular Access: A Documentary Guide*. New York: Routledge, 2010.

- Roberts, Anthea. "Comparative International Law? The Role of National Courts in Creating and Enforcing International Law". *International and Comparative Law Quarterly* 60 (2011): 57-92.

- Sloss, David and Michael, Van Alstine. "International Law in Domestic Courts". In *Research Handbook on the Politics of International Law*, by Wayne Sandholtz and Christopher A. Whytock (eds.). Massachusetts: Elgar, 2017.

- Small, David. "The Continued Influence of Colonialism in International Law", Queen's University Belfast, March 29, 2019. Accessed October 10, 2021. <https://blogs.qub.ac.uk/studentlawjournal/2019/03/29/the-continued-influence-of-colonialism-in-international-law/>.

- Status of the United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property, New York, December 2 2004. Accessed October 10, 2021. https://treaties.un.org/pages/ShowMTDSGDetails.aspx?src=UNTSOnline&tabid=2&mtmsg_no=III-13&chapter=3&lang=en

- U.S Department of State, "State Sponsors of Terrorism". <https://www.state.gov/state-sponsors-of-terrorism>

- United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran), ICJ Reports, 1980.
- Verdier, Pierre-Hugues and Mila, Versteeg. "International Law in National Legal Systems: An Empirical Investigation". *American Journal of International Law* 109 (2015): 514-533.
- Weill, Sharon. *The Role of National Courts in Applying International Humanitarian Law*. London: Oxford University Press, 2014.
- Wolfrum, Rüdiger (Rapporteur). "Judicial Review of Security Council Decisions", the Institute of International Law, September 9, 2017. Accessed October 10, 2021. <https://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/08/12-RES-FINAL-EN-COR.pdf>